

SOCIÁLNÍ KATEGORIE OBYVATEL RYCHNOVSKÉHO PANSTVÍ VE SVĚTLE NEJSTARŠÍCH ČESKÝCH KATASTRŮ

Alena PAZDEROVÁ

Hospodářské a sociální poměry v Čechách po třicetileté válce byly často předmětem zájmu mnoha historiků a archivářů, kteří ve svých monografiích a studiích vycházeli z nejdůležitějších centrálních pramenů, tj. soupisu poddaných podle víry z roku 1651 a katastrů, doplňovaných studiem písemností patrimoniální správy. Většinou se však jednalo o postižení buď jednotlivých panství nebo měst, případně krajů, protože zpracování tak velkého množství pramenů bylo bez odpovídajícího technického vybavení nemožné. Přitom množství důležitých informací, které tyto prameny obsahují, představuje jedinečnou možnost jejich propojení, které dovoluje sledovat hospodářský, sociální a demografický vývoj v Čechách v průběhu jednoho století.

Výzkum výše uvedených pramenů se stal předmětem česko-rakouského projektu „Sociální a demografický výzkum Čech 16.-19. století“. V první fázi projektu bylo do paměti počítače uloženo velké množství dat, získaných excerpací těchto pramenů. Podle předem stanovených kritérií (zejména ucelená řada dochovaných pramenů) byla zvolena panství Děčín, Frýdlant, Chýnov, Poděbrady a Rychnov nad Kněžnou, která současně představují různé přírodní a hospodářské podmínky (protoindustriální jako ryze zemědělské). Excerpovaná data pro 7 měst, 7 městeček a 280 vsí, které představují asi 2,5% všech měst a obcí v Čechách v letech 1651-1730, uložená v počítačové databázi, jsou nyní součástí Centrální banky pro výzkum dějin rodiny univerzity ve Vídni. Úkolem druhé fáze projektu bylo statistické zpracování všech údajů o počtu hospodářů, rozlohách polností a luk, jejich osevu, stavech a počtech chovaných hospodářských zvířat, struktuře řemesel a živností, údajů o věkovém složení obyvatelstva, velikosti jed-

notlivých domácností a jejich struktury atd., které bylo uskutečněno za pomoci speciálních programů (Kleio a Statistical package for the social sciens), modifikovaných odborníky vídeňské univerzity speciálně pro účely tohoto projektu, s jejichž pomocí byly také jednotlivé údaje vyhodnoceny.

Předmětem následující studie je zpracování prvních výstupů z druhé fáze projektu, které umožnilo objasnit sociální strukturu obyvatel rychnovského panství a konkretizovat sociální kategorie „soused/měšťan“, „sedlák“, „chalupník“ a „zahradník“ na základě údajů našich prvních katastrů, tj. berní ruly z roku 1654, příznávací fassé tereziánského katastru z roku 1714 a elaborátu okulární vizitace téhož katastru z roku 1719. Dnes běžně užívané sociální kategorie „sedlák“, „chalupník“ a „zahradník“ se poprvé objevují v berní ruce, v níž jako základní berní jednotka figuruje „osedlý“. Podle sněmovního snešení z 21.2. 1653 byl za osedlého považován ten, kdo obdělával více než polovinu svých polností a byl schopen robotovat vrchnosti s potahem, tj. ve městě sousem (měšťan) a na vesnici sedlák, nebo 4 chalupníci, kteří obdělávali svá pole pouze v menší míře nebo 8 zahradníků s chalupou a nějakým kusem dobytka; pokud se tito museli živit prací svých rukou jako nádeníci, nebyli berní rucí uváděni. Osedlý, jakožto berní jednotka, se v jednotlivých oblastech Čech projevoval různě. Z berního hlediska byly Čechy rozděleny na „hory“ a „kraje“, přičemž se obě oblasti lišily jak výší berně, tak hospodářskou strukturou a tím i obsahem jednotlivých sociálních kategorií. Osedlý v horách, kam patřilo rychnovské panství, se od osedlého v kraji lišil menší velikostí pozemkové držby a zejména větším podílem na řemeslné výrobě. Sociálním strukturám obyvatelstva byla v minulosti věnována odbornou literaturou zasloužená pozornost¹⁾. Stručně lze konstatovat, že se autoři shodují v tom, že jedním ze základních kritérií charakteristiky sociálních

1) Josef Pekař, České katastry 1654-1789, Praha 1932; týž, *Kniha o Kosti I-II*, díl, Praha 1935; Kamil Krofta, Dějiny selského stavu, Praha 1949; Fran-tišek Vacek, Selský stav v Čechách v letech 1419-1620, ČDV 17, sešit 2, 1930; Josef Petráň, Poddaný lid na prahu třicetileté války, Praha 1964; Aleš Chalupa, Venkovské obyvatelstvo v Čechách v tereziánských katastrech (1700-1750), Sborník Národního muzea, 1969, s. 197-378; Miloslav Volf, Hospodářský a sociální obraz Litoměřického kraje podle berní ruly, SAP 18, Praha 1968, s. 142-237; Rudolf Beck, Unterfinning. Ländliche Welt vor Anbruch der moderne, München 1993; Jürgen Schlumbohm, Lebensläufe, Familien, Höfe. Die Bauer und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650-1860, Göttingen 1994; Rudolf Schlögl, Oberbayerische Bauernwirtschaft und frühmoderner Staat im 17. Jahrhundert, Göttingen 1988; D. Saalfeld, Bauernwirtschaft und Gutsbetrieb in der vorindustrieller Zeit, Stuttgart 1960.

kategorií, nikoli však jediným, je pozemková držba. Zpracování dílčích výstupů o počtu domácností, velikosti pozemkové držby jako celku i půdy skutečně obhospodařované²⁾, o stavech chovaných hospodářských zvířat, výskytu a struktury řemesel umožnilo charakterizovat jednotlivé sociální kategorie v jejich specifické a konkrétní podobě, v níž se projevovaly na rychnovském panství. Tyto výstupy byly vybrány z velkého množství údajů jako základní ukazatel životní úrovně zdejších obyvatel v průběhu více než půlstoletí. Konkretizace jednotlivých sociálních kategorií byla také nezbytným předpokladem pro jejich další sledování v příslušných urbářích, pozemkových knihách a aktovém materiálu patrimoniální správy rychnovského panství.

1. BERNÍ RULA

Rychnovské panství se rozkládalo ve východní části historického kraje Hradeckého³⁾. Území panství bylo hornaté, protékané řekami Orlicí, Kněžnou (nazývanou též Rychnovský potok), Bělou a Zdobnicí. Hlavním zdrojem obživy zdejších poddaných bylo zemědělství, dobytkářství a řemeslo, v horských polohách doplňované námezdní prací v lesích, hutích a hamrech. Obdělavatelná půda byla nevalné bonity, a to i v nižších polohách, a směrem do hor se její kvalita stále zhoršovala. Negativní dopad měly i značně nepříznivé klimatické podmínky: časté povodně v blízkosti řek a potoků, časný příchod zimy ve vyšších polohách, silné mrazy a sněhy i ostré deště, splachující ornici. Pěstovaly se běžné hospodářské plodiny - žito, oves a ječmen, v oblastech s lepší bonitou půdy také len. Panství disponovalo i bohatými lesními porosty.

Šestnácté století bylo v Orlických horách a jejich podhůří ve znamení intenzivní kolonizace, ukončené až ve století osmnáctém⁴⁾. V úrodnějším podhůří se jednalo o vnitřní, zemědělskou kolonizaci, vyvolanou nárůstem populace a existencí množství ladem ležící půdy, která byla provádě-

2) Pro statistické zpracování celkové a produktivní půdy bylo vytvořeno jedenáct základních výměrových skupin: 1. žádná půda, 2. 0,1-5 str., 3. 5,1-10 str., 4. 10,1-15 str., 5. 15,1-20 str., 6. 20,1-30 str., 7. 30,1-50 str., 8. 50,1-70 str., 9. 70,1-100 str., 10. 100,1-130 str., 11. nad 130 str.

3) Na východě hraničilo s kladským hrabstvím, na jihovýchodě s panstvím rokytnickým, na jihu s panstvím žamberským a statky Potštejnem a Doudleby nad Orlicí, na západě s panstvím kosteleckým a častolovickým a na západě a severozápadě s panstvím opočenským.

4) Podrobně se kolonizací východohradeckého kraje zabýval ve své obsažné a záslužné práci, založené na rozsáhlém výzkumu archivních pramenů, Jaroslav Šůla, Venkovský lid východního Hradecka v letech 1590-1680, Hradec Králové 1971, in: Acta Musei Reginahradecensis, serie B, Scientiae sociales 13, s. 36n.

